

הרב מאיר שמחה יעקובוביץ'
כולל הליכות משה, בני ברק

חיוב תכלת בבגד כותנה

שאלה: בגד של שיראין או של כותנה – מהו שנפטרנו מן התכלת? למאן דמחייב ליה מדאורייתא, לא מיבעיא לן דוודאי מחייב ליה ככל טלית של צמר, כי קא מבעיא לן למאן דאמר השיראין והכלך והסריקין אינן חייבים מדאורייתא אלא מדרבנן, מי חייבוהו מדרבנן בין בתכלת בין בלבן, או דילמא כיוון דבעיקר חיובא מדאורייתא אין התכלת מעכב את הלבן, ומקיים מצות לבן אף בלבן לחודיה, שמא לא חייבוהו אלא בלבן ולא בתכלת.

תשובה:

הנה מצד הסברא לכאורה לא היה לנו מקום לדון בדבר זה כלל, דכיוון דחייבוהו בציצית מדרבנן ודאי לכל דיניו חייבוהו, ולא נבוא לדון על כל פרט ופרט בדיני הציצית – מי מחייבין ליה בכריכות, ומי מחייבין ליה בקשרים, ומי מחייבין ליה בשיעור י"ב גודלים וכו' וכו', אלא כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, וכל שלא שמענו לחלק בזה, ודאי לא נוכל לחדשו בלא ראייה.

אמנם לכאורה יש לדקדק כן בסוגיה דמנחות לט ע"ב, דמקשינן שם על דברי רב נחמן דפטר לשיראין מן הציצית מדברי הברייתא "השיראין והכלך והסריקין כולן חייבין בציצית" ומתצינן דדברי הברייתא היינו מדרבנן, והדר מקשינן "אי הכי אימא סיפא וכולן צמר ופשתים פוטרין בהן – אי אמרת בשלמא דאורייתא היינו דמישתרו בהו כלאים, אלא אי אמרת דרבנן היכי מישתרי בהו כלאים", ודחי "אימא או צמר או פשתים".

ולכאורה היכי אמרינן דאפשר לעשות בבגד של שיראין או צמר או פשתים, והלא תכלת עמרא הוא ולא מצי למעבד ליה בפשתים משום כלאים, ואם כן היכי שרי לעשות חוטי פשתן בשיראין כלל והלא לא מצי למעבד תכלת אי מטיל בהו חוטי פשתן, ואין לו אלא להטיל חוטי צמר בלבד.

ומזה יש מי שרצה לדקדק דחזינן דבגד המחויב מדרבנן פטור מן התכלת, ולהכי מצי למעבד בבגד של שיראין או צמר או פשתים, משום דאין לו אלא לקיים מצוות גדילים דרבנן ואין לו להקפיד על קיום מצוות התכלת בו. ובביאור הסברא בדבר זה יש לומר דשני דינים יש בציצית. הדין האחד הוא שהחוטים הם ה"פטר" של הבגד המתירו בלבישה, וכדאשכחן לדעת הר"ש מדרו"ש במרדכי (הל' ציצית תתקמד) דאף בשבת אסור ללבשו אף שהוא אנוס בקיום המצוה (אם כי אין זו ראייה ברורה, דהא אפשר דסבירא ליה שאסור לו להכניס עצמו לאונס, וכדאשכחן גבי כיסוי הדם דאסור לשחוט ביו"ט אם אין לו עפר לכסות), והדין השני הוא קיום מצוה כקיום מצוות לולב ומצה. ולפי זה יש לנו לומר, שכל מה שחייבו בבגד המחויב מדרבנן אינו אלא בגדר הראשון להתיר את הבגד בלבישה, אך את חיוב המצוה שיש בזה לא חייבו אותו לקיימו, וסגי ליה להתירו על ידי קיום מצוה אחת בו.

אמנם יש לדחות ראייה זו, ולומר דהאי סוגיה איירי דווקא בדלית ליה תכלת ודווקא בכהאי גוונא אז שרי ליה למעבד ד' חוטי פשתן, דבין כך ובין כך לא מצי לקיים מצוות תכלת, אך אי אית ליה תכלת הרי הוא מחויב בה ולא מצי למעבד בפשתן כלל משום כלאים. וכן כתב החזון איש (או"ח ציצית סי' ג אות כד ד"ה ל"ט ב' אימא) לאוקמי סוגיין בדלית ליה תכלת. וכעין זה בקרן אורה שם, דמירי אם אינו מטיל אלא לבן לחוד, ורצונו לומר כנ"ל דאיירי באותו שאמרו בו במנחות לח: "אין לו תכלת מטיל לבן".

והנה אמרינן שם בגמרא: "אמר רחבה אמר רב יהודה: חוטי צמר פוטרין בשל פשתן ושל פשתן פוטרין בשל צמר. חוטי צמר ופשתים פוטרין בכל מקום ואפילו בשיראין. ופליגא דרב נחמן, דאמר רב נחמן: השיראין פטורין מן הציצית". וכתבו בתוספות שם ד"ה ופליגא דרב נחמן: "הוה מצי למימר דמדרבנן הוא, אלא משום שהאמוראים יש להם לבאר דבריהם יותר...". ורצונם לומר בזה דמצינן לאוקמי דברי רב יהודה הנזכרים דכל חיובם של שיראים היינו מדרבנן, וכמו דאוקימנא להאי ברייתא דכל החיוב הוא מדרבנן, ואם כן מאי דאיתא בדברי רב יהודה "חוטי צמר ופשתים פוטרין בכל מקום ואפילו

בשיראין" היינו או צמר או פשתים, דאי לאו הכי הוי כלאים שלא במקום מצוה דאורייתא.

והעיר החזון איש, דלפי מה שכתבנו לעיל דכל האוקימתא של הגמרא לדברי הברייתא דחייב מדרבנן או בצמר או בפשתן איירי דווקא בדלית ליה תכלת, אם כן היכי מצינן לאוקמי הכי נמי לדברי רב יהודה, דהא הוא איירי במקום שיש לו תכלת (דהא אי לית ליה תכלת לא מצי להטיל צמר ופשתים יחדיו). ואם נרצה להישאר בתירוץ זה דאיירי במקום שיש לו תכלת, נצטרך לדחוק שדברי רב יהודה לצדדין קתני, דברישא איירי בדאית ליה תכלת ובסיפא לגבי שיראין איירי בדלית ליה תכלת, ודוחק הוא.

אמנם אפשר ליישב הערה זו בעניין אחר, ונימא דסבירא להו לתוספות דשרי ליתן כלאים בציצית אף במקום דלית ליה תכלת. דהא תוספות בכתובות (מ.) מספקא ליה בהא, וזו לשונם: "וצריך עיון אם שני חוטי לבן של פשתן ושני חוטי לבן של צמר מותר לתת בטלית של צמר או בטלית של פשתן, דשמא לא הותרו שני חוטי לבן אלא דווקא במקום תכלת אבל שלא במקום תכלת לא, או דלמא לא שני, דהא שני חוטי לבן של פשתן פוטרים בשל צמר אף על גב דהתם תכלת לא מעלה ולא מוריד דע"י אותו תכלת לא נעשה אכתי כלאים", ולפי זה אפשר לנו לומר דתוספות דידן סבירא להו כמו הצד שמתיר להטיל כלאים אף במקום שאין תכלת.

והנה החזון איש רצה להכריח דבריו דאיירי במקום שאין תכלת, מדברי התוספות גופייהו שכתבו שם בד"ה ורב נחמן, דלא הוה מסתבר לאוקמי להאי ברייתא ד"השיראין והכלך והסריקין כולן חייבין בציצית" שחיובו מדרבנן, אי לאו דמייתי עלה הכי נמי מסתברא מסיפא דברייתא. ופירש החזון איש דטעמא דלא מסתבר ליה לאוקמי בהכי ודוחק הוא, אינו אלא משום דלפי זה יש לאוקמי במקום שאין תכלת, וזהו דוחק לאוקמי ברייתא דווקא בכהאי גוונה שאין לו תכלת.

אמנם לכאורה דברי החזון איש אינם מוכרחים, דשפיר אפשר לומר דלא ניחא ליה לאוקמי בהכי, לא משום שאם כן נצטרך לאוקמי בדלית ליה תכלת, אלא משום דעצם פירוש הברייתא לא משמע כן, דבברייתא איתא "וכולן צמר ופשתים

פוטריין בהן", ואי אמרינן דדרבנן הוא יש לנו לאוקמי כמו דאוקים שם דאין כוונתו דצמר ופשתים פוטריין בהן יחדיו, אלא צמר או פשתים פוטריים, וזהו הדוחק שיש בו. דהא בגמרא לא מייתי ליה להאי "הכי נמי מסתברא" עד דפריך ליה "אי הכי אימא סיפא וכולן צמר ופשתים פוטריין בהן – אי אמרת בשלמא דאורייתא היינו דמישתרו בהו כלאים, אלא אי אמרת דרבנן היכי מישתרי בהו כלאים? – אימא או צמר או פשתים", ואחר דאוקים ליה בהאי גוונא דאו צמר או פשתים אזי הוצרך לאתויי עלה הא דהכי נמי מסתברא.

ומכל מקום השתא עלה בידינו דיש לפנינו שתי דרכים בביאור הסוגיה – או דאיירי בגוונא דאין לו תכלת או דחזינן מינה דאין חיוב תכלת בבגד דרבנן.

והנה הרא"ש (מנחות, הל' ציצית סי' יז) הביא דברי בעל העיטור דסבירא ליה דאף דאמרינן במנחות (לח:): "תניא רבי יצחק אומר משום... רבי יוחנן בן נורי אין לו תכלת מטיל לבן", היינו דווקא צמר לבן, אך במין אחר לא מיפטר "כי היכי דלא מיחסר ציצית אלא צבע חלזון", ומכל מקום בטלית דמחייבא מדרבנן אין להטיל אלא או צמר או פשתים כמבואר בגמרא. הרי לנו להדיא שיש חילוק ברור בין טלית דאורייתא לטלית דרבנן. ובהא ודאי לא מסתבר לומר דאיירי דווקא בדלית ליה צמר (דבשלמא תכלת – אפשר שאין התכלת מצוי, אך לאוקמי בגוונא שאין צמר מצוי ודאי דוחק גדול הוא והיה לברייתא לפרש). ולכאורה נראה שיש כאן ראייה גדולה לעצם החילוק בין בגד דאורייתא לבגד דרבנן לגבי חיובו בתכלת. ואף שלא מצינו בדברי בעל העיטור לפטור מתכלת ממש במקום שיש תכלת, אך כיון שמצינו שפוטרו מצמר לבן ואילו בדאורייתא סבירא ליה דמחויב ליתן חוטי צמר לבן במקום חוטי התכלת, הרי יש כאן משמעות גדולה לומר שאין חיוב תכלת כלל בהאי בגד דרבנן.

והנה בשו"ע או"ח סי' ט סע' ד הסתפק בטלית של שאר מינים מה דינו כשעשה בה קצת חוטים ממינו וקצת של צמר ופשתים, והיינו ספקו אם בעינן או כולו מין כנף או כולו בצמר ופשתים. וכתב שם במ"ב בשם ארצות החיים דאי בכל כנף יש שני חוטי צמר ושני חוטים של מינו (היינו לפי שיטת תוספות דשיעור תכלת שני חוטים) ודאי שפיר דמי, דהא לא גרע מאילו היה של תכלת.

וכדמעיינת בדברי ארצות החיים תראה דדבריו שם איירי אף לדעת השו"ע דשיראין דרבנן, ואם כן חזינן דסבירא ליה דאף בבגד דרבנן עיקר מצוותו בשל תכלת, ואף כשאין לו תכלת לא פקעה מצוותו ורשאי להטיל תחתיו של צמר. ואם כן הרי זה שלא כדברינו לעיל דבבגד דרבנן אין עיקר מצוות תכלת (אמנם אכתי יש מקום לומר דאין בזה ראייה ברורה, דאפשר דאף שלא חייבוהו תכלת מכל מקום לא החמירו עליו יותר משל תורה, וכיון דבשל תורה לא חייבו מדין מין כנף אלא בשניים של לבן, מדרבנן נמי לא החמירו לחייבו יותר משל תורה).

ואם כן לכאורה היה לנו לבאר הסוגיה דמנחות כדברי החזון איש, דאיירי במקום שאין לו תכלת, אך כבר ראינו דלדעת בעל העיטור קשה לומר כן, דלדבריו דאף כשאין תכלת צריך להטיל חוטי לבן מצמר דווקא, צריך לומר דאיירי שאין לו צמר וזהו דבר דוחק גדול לאוקמי סוגיא בהכי. והמלבי"ם בארצות החיים שם איירי בדבריו אף לדעת בעל העיטור, ואם כן יש כאן תימה גדול היאך אפשר לו לעשות כל החוטים של פשתן בבגד דרבנן, ואמאי אינו מחויב לעשותו דווקא בשל צמר כדי לקיים מצוות תכלת.

והנה הרמב"ן במלחמותיו (שבת דף יב. מדפי הרי"ף) איירי בדברי הבעל המאור דפסק כדעת רבי דתכלת מעכב את הלבן, והקשה עליו "שאם כדבריו, אנו שאין לנו תכלת אין אנו צריכין להטיל לבן, ואם יאמר שהוא חייב מדברי סופרים – יראנו היכן תקנו חכמים זו התקנה. ואף על פי שאמרו בגמרא אליבא דרב נחמן אימא או צמר או פשתים, לא אמרו אלא בטלית של דבריהם שאינו אלא אחד משתייהן, אבל בטלית שחייב מן התורה צריך תכלת ולבן ובלאו הכי לא מפור".

הרי שהוכיח מהאי סוגיה שיש חיוב מדרבנן אף בלבן לבדו, ואי איירי האי סוגיה דווקא במקום שאין לו תכלת, הרי אין ראייה לדבר זה כלל – שמא באמת גם בטלית דרבנן חייבו בשתייהן, ורק במקום שאין לו אמרו שיתן לבן לבדו, כשאר מקומות שאמרו "אין לו תכלת מטיל לבן". אף מהמשך דבריו שם חזינן שדחה לחלק בין דאורייתא לדרבנן, ומה ראייתו לחלק, דהא בדאורייתא נמי אי ליכא תכלת רשאי להטיל לבן לבדו! חזינן אפוא שגם הרמב"ן למד באותה סוגיה דאיירי באיכא תכלת, ובכל זאת שרו ליה להטיל בלבן של פשתן לבדו.

אמנם יש לומר דהרמב"ן מוכיח רק לדברי בעל המאור ולטעמיה, דלדברי בעל המאור דהלכתא כרבי דתכלת מעכב את הלבן, אם כן יש מקור לומר דיש חיוב של לבן לבדו גם במקום שאין לו תכלת, דהא לבעל המאור לא מקיים מצוה כלל, כשמטיל לבן בלא תכלת, ואם כן מה טעם יש להטיל לבן לבדו, ועל כרחך דמדרבנן יש טעם גם בזה.

ולכאורה היה מקום לדחות ראייה זו של הרמב"ן, משום דמצינן לאוקמי להאי סוגיה כמאן דאמר אין תכלת מעכב את הלבן, כמו שהעמיד הרב המאור כל הנך סוגיות דאיירי בענין לבן לבדו בלא תכלת, ומשום דאיירי אליבא דרבנן לפיכך עושה בלבן לבדו במקום שאין לו תכלת. ואם כן, אין לנו ראייה לומר דאף למאן דאמר תכלת מעכב את הלבן יש לו לעשות לבן לבדו אם אין לו תכלת.

אך זה אינו, דהא דברי רב נחמן נאמרו להלכה ולא הווי כשאר ברייתות שהובאו לעיל דאפשר לאוקמינהו כחד תנא. תדע שכן הוא, דהא הרמב"ן בהמשך דבריו כתב: "ומימרא דרב נחמן גופא דאמר או צמר או פשתים הויא תיובתיה, שאילו היו התכלת והלבן מעכבין זה את זה לא היו חכמים מצריכין להטיל אחת בטלית שאי אפשר להטיל בה שניהם, שהרי אין באחד מהם זכר לקיום מצות ציצית וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון". הרי דסבירא ליה שאי אפשר לדחות דברי רב נחמן ולומר דקאי כמאן דאמר תכלת אינו מעכב את הלבן ואנן נקטינן כמאן דאמר דמעכב, וכל מה דאוקים הבעל המאור אליבא דרבנן זה אפשר רק בברייתות, אך בהלכות שאמרו האמוראים ודאי אליבא דהלכתא נינהו. ואם כן נהדר לדידן, דאפשר שראיית הרמב"ן אינה ממה דמצינו שאין חיוב תכלת בשאר מינים, אלא דלבעל המאור לשיטתו יש ראייה שיש מושג של חיוב לבן אף אם אין תכלת.

אך נראה דמכל מקום יש להוכיח מדברי הרמב"ן דאף הוא סבירא ליה דהאי סוגיה איירי אף במקום שיש לו תכלת. דאי סבר דאיירי דווקא במקום שאין תכלת, מאי קאמר ד"לא אמרו אלא בטלית של דבריהם שאינו אלא אחד משתייהן, אבל בטלית שחייב מן התורה צריך תכלת ולבן ובלאו הכי לא מפטר", והא עליה אני דן אי יש חיוב מדרבנן במקום שאין תכלת להטיל בלבן לבדו, ואיך דחה כדבר הברור דבדאורייתא ודאי מחייב. ועל כרחך דדבריו הנ"ל לא איירי במקום

שאינן לו תכלת, ואם כן מדאורייתא ודאי מחויב להטיל שני מינים, בין לרבי ובין לרבנן, ובכל זאת סבירא ליה דהאי סוגיה פטרה טלית של שאר מינים מלהטיל בה תכלת. ואם כן לכאורה חזינן דסבירא ליה לרמב"ן דטלית דרבנן פטורה מן התכלת.

והנראה בזה באמת, דוודאי אין לחלק בין דרבנן לדאורייתא ולהמציא דבר חדש, שלא נאמר חיוב תכלת בטלית דרבנן, אחר שלא נזכר כן בשום דוכתא. וסתמת כל הפוסקים גם היא תוכיח כן, וכאשר חזינן להדיא בדברי המ"ב בשם ארצות החיים שהבאנו לעיל גבי טלית המעורבת משאר מינים, דוודאי צמר ומינו פוטר בה. אלא יש לומר, דכאשר מטיל חוטי פשתן בטליתו אזי אין להטיל חוטי תכלת לאשוויי כלאים, ומעיקרא נמי לא חייבוהו לעשות חוטי הלבן שלו דווקא של צמר ולא של פשתן, מאחר דבטלית דאורייתא הרי הוא רשאי להטיל לבן של פשתן אפילו בטלית של צמר, ולא חייבו בדרבנן יותר מדאורייתא. אך מכל מקום אם מטיל בלבן שלו חוטי צמר או חוטים של מינו – ודאי מחייב בבגד זה בתכלת לכולי עלמא.

וכל דברי בעל העיטור לפוטרו מלעשות חוטי צמר הם דווקא כשעושה לבן של פשתן, אך אם עושה חוטי לבן של מין כנף מחויב הוא בתכלת. ובוזה אתי שפיר כל הסוגיה, דלא צריך לאוקמי דווקא בדלית ליה תכלת, ומצד שני אין צריך לחדש דברים שלא שמעתם אוזן לפטור בגד דרבנן מן התכלת, ואתי שפיר דברי ארצות החיים שהובא במשנה ברורה דלעיל.

וככל הדברים והאמת האלה מוכיחים המשך דברי הרמב"ן הנזכרים, שכתב שם בתוך דבריו: "שאלו היו התכלת והלבן מעכבין זה את זה לא היו חכמים מצריכין להטיל אחת בטלית שאי אפשר להטיל בה שניהם" – הרי לנו להדיא דלא איירי האי פטורא דתכלת בכל בגד דרבנן, אלא דווקא בבגד כזה שאי אפשר להטיל בו שניהם, והיינו בגד שהטיל בחוטי הלבן שלו חוטי פשתן.

שוב ראיתי בספר מעשה רב: "יעשה טלית קטן של צמר וציצית של צמר, ואם לאו של שאר מינים וציצית של פשתן". והנה הרמ"א (או"ח ט, ב) כתב: "א

שלא לעשות ציצית של פשתים כלל, אפילו בשאר מינים, והכי נהוג", ויעוי"ש בפוסקים הטעם לזה. אך הגר"א פליג עליה וכמו שכתב במ"ב שם (ס"ק ח) על פי דברי ה'מעשה רב' הנ"ל, דהגר"א היה מהמקילים בזה, אך צריך בירור מה ראה להצריך לעשות הציצית דווקא מפשתן ושלא לחוש לדברי הרב הנזכרים. ולהאמור יש מקום לבאר טעמו, דכשעושה בגד המחויב בו מדרבנן עדיף טפי שלא להכניס עצמו לאונס, ואם אפשר לו אזי ראוי לו לפטור עצמו מחיוב תכלת על ידי שיעשה החוטים של פשתן.

ואף שבביאור הגר"א משמע דעיקר דעתו לפסוק כהרמ"א וכדעת המחייבים בשאר מינים מדאורייתא, מכל מקום הא חזינן דחייש לה לדעת המחבר, והצריך לכתחילה בגד צמר, ואם כן הוא הדין דחייש לה לדעה זו גם בהא דכשעושה טלית של שאר מינים עדיפא ליה לפוטרו מן התכלת, לכל הפחות לדעת הראשונים שהיא פטורה מדאורייתא.

עלה בידינו מסקנא דמילתא, דלהיוצאים ביד רמ"א דסבירא ליה דשאר מינים שאינם צמר ופשתים מחייבי מדאורייתא, אין להם לעשות חוטי פשתן כלל במקום שיש תכלת, דהא מחייבי בתכלת ולא מצו להיפטר כלל, ואין להם לעשות כלאים משום גזירת סדין¹, ולהחליט אחר פסקי מרן הבית יוסף דפסק דשאר מינים דרבנן, אזי אם מטיל חוטי לבן של פשתן אין צריך ליתן בו תכלת, אך אם מטיל חוטי לבן של צמר או של מינו הרי מחויב הוא בתכלת מדרבנן.

¹ אי נימא דגזירת סדין בציצית אוסרת לא רק בבגד פשתן אלא גם להטיל חוטי פשתן בבגד צמר, ואם כן יהיה אסור גם בבגד שיראין להטיל חוטי תכלת ופשתן, ויש לדון עוד אי בכהאי גוונא שנותן חוטי צמר ופשתים בבגד של שיראין אי חשיב כלאים, שיש מן הראשונים דסבירא להו דהווי כלאים דאורייתא, ואכמ"ל.